

יותם ראובני / בעיקבות האהבה בעיקבות החיים

דודתי נינה נישאה לסגן רוסי יפה-תואר. כולם הזהירו אותה: ידידותיה מימי בית-הספר, חבריה לעבודה, אימה. הם טענו שאין לסמוך על חיילים סובייטיים, כי טיבם של אלה פגום כל-כך, עד שאם הם מואסים באשה הם מסתלקים ממנה בן-רגע, אף בלי דברי-פרידה. נינה שתקה. נדמה היה שהאזהרות אינן מגיעות אליה; הן התנפצו על איזו חומה שמעברה התקיימה נינה אחרת, שונה לחלוטין מן האשה הצינית והמפוכחת, שנשמרה תמיד באיזה מרחק של בוז מהאחרים, ולא יכלה, בשום פנים, ללכת אחרי חייל רוסי.

אבל זה היה בקיץ 1944, כשחיילים סובייטיים הסתובבו בחוצות הערים והבטיחו כי לא תהיינה יותר מלחמות. הם הלכו בחולצות פתוחות, כדי שתדעם השמש. הם צחקו והשתכרו. הם שרו בלילות. הם העניקו אמינות למה שנקרא ככותרת חסרת משמעות בעיתון: המלחמה תסתיים בקרוב. נשים חילקו להם פרחים.

נינה טיילה עם הסגן שלה בגן העירוני. ליד עץ-השיטה שבצילו נהג לכתוב פעם המשורר הלאומי, אשר הקדיש לים מאה וחמישים סונטות למרות שלא ראה אותו מעודו, ניסה הסגן להוסיף משהו ליופי הרועד של השעה, ודיקלם שורות משובשות משירי בודלר. נינה הכירה היטב את השירים. אבל היא לא צחקה ולא תיקנה את שגיאותיו, כי הוא היה סגן, הוא היה יפה-תואר, וזאת היתה התחלת חייה הקצרים של חמדה מיוסרת, שאליה עוד ישובו הגעגועים.

גופו העיר בה רצונות שעליהם העזה לחשוב רק בלילה. בפחד ובסקרנות, בציפיה להנאה, בציפיה לכאב, חשבה על גופו. היו לילות שבהם הוא נאלץ להישאר בקסרקטין. אז היא לא הצליחה להירדם. פעמים אחדות עמדה עירומה מול המראה: גופו קיבל ממשות לאחר המאמצים הנואשים של דימיונה. אחר-כך היתה עולה על מיטתה ומשהה את עיניה על הפרחים ששלח לה. כאשר היה ברור כי יש בהתבוננות הממושכת הזאת משהו מופקר, כיבתה את האור והמשיכה לחשוב על הסגן בחשכה. כשקיומו עורר בה את אשר עורר ויצר את החומה שמעברה התנהלו חייה של נינה אחרת, בתוך ציפיה של געגועים, שלא ביקשה כלל להגיע אל קיצה, והיתה יפה לאין ערוך מהפגישות עם הסגן, ידעה נינה את השעות הכי יפות של חייה.

בקיץ ההוא אהבו את החיילים שנשארו בחיים. הורעפה עליהם, מתוך

תחושת-אשמה שאין להודות בה, גם האהבה שנועדה לחבריהם המתים. והם לא ידעו מה לעשות בכל-כך הרבה אהבה. אחדים המציאו עלילות גבורה. כזה היה מיטיה סאצ'נקו, הסגן של דודתי. אחרים רצו מאשה לאשה, בניסיון לכבות תאוה שנדלקה פעמים רבות כל-כך בשוחות. אבל לבסוף הם הבינו שאי-אפשר לכבות את התאוה הזאת, ואבדו בכפרים שמהם הופיעו.

"הגבר האמיתי, זה שאיתו הייתי באמת צריכה להתחתן", אמרה דודתי, "נהרג על איזו גבעה. לפעמים אני רואה אותו בחלום. ערפל ודם מפרידים בינינו, אבל אני יודעת שזה הוא".

דודתי נינה טילפנה אליו פעמים אחדות, בינואר 1975. הצורך בשיחה עם אחד מבני-המשפחה, מקץ השתיקה שבה התעטפה אחרי מותו של יהושע וייגרטן, היה הודאה בכישלון. רציתי לדעת את הפרטים שהיא גילתה בשיחות ההן; אבל היה זה זמן לא-נוח בשבילי. דבריה של נינה העבירו גם אותי לתקופה אחרת, שבה לא ידעתי כי יעלה בחלקי מה שעלה בעיקבות האהבה, בעיקבות החיים. גם הייתי אז בעיצומו של מסע-התקרבות בלתי-צפוי אל אבי. האזנתי לדבריה ללא תגובה. כשהעייפות גברה עליה, כשהיא רצתה לסיים את השיחה על-מנת לשוב אל אותו מצב על-זמני, שבו געגועיה אל איש שצריך היה לבוא ולא בא היו מוחשיים יותר מן הגשם — הייתי מחזיר בזהירות את השפופרת אל כנה, סוקר את השלט המואר של הסופרמרקט ברחוב אבן-גבירול, ונרדם, לא מפויס.

אהבתה של נינה — אהבתה האמיתית, שקיומו של הסגן רק הפריע אותה — זרמה בלילות-חורף אחדים, עם רישרושי הטלפון, אל אותו חלל אקוסטי שבו מتركזים כל הקולות שהושמעו אי-פעם על-פני האדמה, ואל חסר-אונים שומע אותם ומחריש.

הנישואין נערכו בניגוד לדעתה של סבתי. היא התנגדה גם לנישואיה של אימי. אבל בנותיה המרו את פיה. סבתי ניסתה למשוך את בעלה לצידה, מתוך רצון למנוע את האסונות שלא איחרו לבוא. אבל הוא היה חולה מדי ולא התעניין במתרחש. הוא דיבר מדי פעם על עצי הלימון, אלה עצי הלימון שקיווה כי יוכל לגדל באיזה זמן, בארץ רחוקה. מבוקשו לא ניתן לו, והוא יכול היה למות בידיעה ברורה שהחיים רימו אותו.

אחר-כך שקעה סבתי באדישות. היא היתה שמנה, לבשה תמיד שחורים, והממשלה החדשה החרימה את רכושה — בית אחר בית, חנות אחר חנות. ידידות בלתי-צפויה נרקמה בינה לבין הכומר ואסילי פופסקו, שנהג לדלג, מעשה-נער, על הגדר שהפרידה בין בית-סבתי לכנסייה. הם ישבו בין עצי התפוח שנטע סבי, ואכלו מירקחת של שושנים.

זה היה התפקיד שלי. אלה היו הימים היפים ביותר. אימי מתה אחר-כך. הדבר דמה לטכס, אולי מפני שהוא חזר על עצמו מדי קיץ, במועד

קבוע. יואן היה בא אלינו ומודיע שאני מתבקש אל "הגברת הגדולה". הוא היה איכר שנמשך אחרי הרעיונות האורבאניים של סבי, והצטרף אליו יחד עם אשתו, כאשר סבי החליט לנטוש את הכפר, בו חיו ומתו כל בני משפחתו מאז שמצאו שם מיקלט, אחרי כל התלאות בדרך מספרד. את סבתי הייתי מוצא כבר מוכנה למלאכה. היא חגרה סינר גומי שחור, ואנה — אשתו של יואן, שהועסקה כטבחית — נשאה את הסל. עם בואי הוצרכתי להתיישב בפרוזדור — ענפים של עצי-התפוח חדרו אליו מבעד לחלון — ולשתות מים ממותקים במיץ פטל, "כדי להינפש". אחר-כך היינו יוצאים אל הגן. סבתי הצביעה על השושנים שאת דינן חרצה. אני גזרתי את הגבעולים הקצרים והדוקרניים במיספריים ששימשו רק למטרה הזאת, והיגשתי לה אותן. היא הגיעה את הפרחים אל אפה, ונאנחה אם נמצא ביניהם אחד שהיה יפה מאוד בעיניה. אחר-כך היתה מוסרת את הפרחים לאנה, שהשליכה אותם באדישות אל הסל.

"איזה מין אנשים אנחנו", היתה אומרת סבתי, "אוכלים פרחים, כמו הטורקים".

איסוף השושנים נמשך יומיים או שלושה. בלילות לנתי אצל סבתי. בערבים, כשהיינו יושבים בחדר-המגורים הגדול, שקושט בתמונות מפחי-דות של אנשי-צבא ואבירים כפריים, נהג סבי להפליג בדברים על קורותיהם של האנשים האלה. אחרי מותו נאלצה סבתי לקחת על עצמה גם את התפקיד הזה, והיא ניסתה לשעשע אותי ככל שיכלה. אבל מוחה לא הלך אחרי גופה. הוא נעצר באיזה רגע שקדם למנוסת בנותיה, שקדם למות בעלה. היא נהגה לדבר אליו:

"אני יודעת שאתה לא מסוגל לשמוע אותי. עכשיו יש לך סיבה טובה. אבל גם קודם לכן לא הטרחת את עצמך בזה. עכשיו יכולת לראות את החורבן. אילו נשארנו בכפר, כפי שהיה עלינו לעשות, לא היו פוקדים אותנו כל האסונות האלה. אני לא מדברת על הרכוש שהולך ונחרם. מעולם לא התעניינתי בו. אתה היית קומוניסט. רק כאשר היה מלך בארץ, שרר איזה סדר שאפשר היה לסמוך עליו, ואין לנו בן. איש מן הבעלים של בנותינו איננו די מוכשר לנסות להציל משהו. אני בטוחה שמרמים אותנו. בנותינו לא ראויות, כמובן, לשום דבר. הכספים שהשקעת בחינוכן לא הועילו. איזה צימאון לגברים סינוור את דעתך. המזג הספרדי הארוך הזה, שבא להן ממך. איזו נוקשות חיצונית; ובתוך הבשר רועש, והוא מחכה לשעת-כושר בה יוכל להתפרץ — להשתולל ולא להירגע. אולי אני אשמה. אינני יודעת מה יכולתי לעשות. הרי אי-אפשר להראות לילדות קטנות תמונות של גברים עירומים. אולי זה היה עוזר. הבית שלנו לא היה נורא כל-כך, מה? הצרה היא בזה שאתה היית בו הגבר היחיד. היה עליך להביא אורחים. על ילדות בלי אורחים — אורחים מן העיר,

מארץ אחרת, אורחים עם מתנות בלתי-צפויות, אורחים עם ריח של מרחקים ושל כלי-רכב — צריך לשלם. בית הורי היה תמיד מלא אורחים. לנו לא היו תמונות-משפחה ואגדות על מוצא אצילי. יותר מפעם אחת חשבתי שכל העניין הזה עם האצילים הוא המצאה של סבך או של אביך. מה הישגתם בזה? הישגתם מתאבדים ומתבודדים ונשים אומללות. אי-אפשר להתעלם מן התנאים: היה צורך במחבואים, היה פחד. אבל כל הדור שלהן גדל כך. ולא לקחו אותנו לשום מקום. היצורים בחולצות החומות לא העזו להתקרב אליך. הם יכלו להרוג אותי. אבל היה מלך. ואני נישאתי לאציל. נסיר יהודי. עזרה לנו האגדה על המלך ועל האדמות. לפינצי-קונטינים היתה אגדה הרבה יותר מרשימה, והרגו אותם. מה שקורה עכשיו לבנותינו מנפץ, סוף-סוף, גם את האגדה שלך. מאין בא הצימאון הזה לגברים. כן, עלי להודות שכולן מצאו גברים יפים: אש בעיניים ואיזו חוצפה מודרנית. אבל כל-כך לא מעשיים, כל-כך ארעיים. אני כבר לא חושבת על בנותינו. ייוולדו להן עוד ילדים, והן תהיינה מופת-עות מזה. הבעלים האלה רבים מדי. הם יברחו או ימותו. ולילדים לא יהיה כלום. אתה היית כל-כך עשיר, ולנכדינו לא יהיה כלום, שתדע לך.”

האשה הזקנה שדיברה אל המתים הפחידה אותי. האנשים שבציורי-הקיר האובאליים נעשו מאיימים יותר. קולה של סבתי ריחף עליהם ללא כל רוגז. היא דיברה כמעט בלחש ולא הדגישה אף מלה אחת. היה זה קולו של אדם המדבר, אף שהוא יודע כי אין בזה טעם או צורך, והוא שב ומגולל את סיפורו כמעלה מינחה; בלי להניע אבר, בלי לחכות לתשובה. קולה נהפך ליצור עצמאי הפועל לפי היגיון שאינו ידוע לנו.

באותו קול — שרומוזו על אפשרות הביטוי ההכרחי של הכמיהה אל המוות, של ההשלמה עם הכישלון, של הנהייה המתוקה אל המאסה של מה שהיה, שאינה מסוגלת להחזיר אפילו את מראה המקומות ואת פני האנשים, האפשרות האחרונה אליה אפשר להגיע מקץ בדידות ממושכת — דיברה דודתי.

”אמא שלך מתה בחורף. אתה לא ידעת מה מתרחש, מפני שבעלה של לוסי, איזה איכר מטופש, הביא לך קוף מקטיפה. אמרתי שבהזדמנויות כאלה אין צורך להביא קופים. הרי זה איננו דבר שלא מתקבל על הדעת. אבל אחרי שהסגן הסתלק ואני לא מצאתי שום עניין במה שהתרחש במשפחה, במדינה, בעולם — חשבו אותי למשוגעת. היית אז בן שש, או שבע, וילדים הרי לא זוכרים שום דבר. עם אביך לא הסתדרתי. הוא היה מוכן לאסור עליך שתבוא אליי; אבל אחותי התנגדה. היא אהבה אותך. הו, איך היא אהבה אותך. פעם היא כתבה עליך שיר ובאה אליי באמצע הלילה כדי לקרוא אותו באוזניי. אני זוכרת רק את השורות הראשונות. רוץ קדימה ילד פלא / רוץ קדימה / אל תיפול. משהו באנאלי.

אין דבר יותר באנאלי מאהבה. אחרי שהסגן הסתלק מיעטתי לצאת מן הבית. היה לי ילד והייתי צריכה לטפל בו. היה עלי לדעת שהוא יתנהג כפי שהוא מתנהג עכשיו. אין לי שום דבר מלבד מה שאני זוכרת, ומאז שבאתי הנה אני שוכחת פרטים. לא הייתי צריכה לבוא. יהושע וייגרטן אמר דבר נכון. ישבנו על ספסל, ליד הים. השמש היתה שוקעת. הוא אמר: מה את רוצה. באו יהודים עם פרוות ועם סאמובארים, והם עומדים עם הבאגאזים באמצע החולות. נדמה לי שהוא ציטט את הצייר ברגנר. אז למה את רוצה שיהיה לנו טוב. מה פתאום. אלה המילים היחידות שהוא ידע בעברית. מה פתאום."

היא ניתקה את השיחה. שעה ארוכה הסתכלתי במכשיר הטלפון, והתקשיתי להאמין כי אותו קול אשר עירטל את המדבר והשאיר אותו עירום ולבד לגמרי על איזה רכס לא-מוכר במדבר מרוחק, מסוגל לעבור דרך פקעת חוטים צבעוניים, המשתרגים אלה על אלה במלחמת-קיום נחשית ומבחילה, כמו הפקעת שראיתי פעם, מבעד לדלתו של ארגז-טלפון ברחוב מאז"ה בתל-אביב. יכולתי לשמוע את קול-המנוע של מכונית מטורפת, אשר שוטטה בגשם, בין הרמזורים.

"רק ילדים רשאים לקטוף פרחים", היתה אומרת סבתי, "רק הידיים שלהם טהורות".

הסל של אנה כבר היה מלא. יואן נשרך אחרינו, רואה בהשמדת גנו, ומחריש. היה לו בקבוקון של יוד, למקרה שידי תישרט. לסבתי היה קול אחר בחוץ, בין הפרחים. היא שרה תוך כדי אסיף השושנים, רק שירי ערש, אותם היתה מזמזמת כך שאי-אפשר היה להבין את המילים, והן יצאו מפיה כשיברי קינה.

בקיץ 1945 פגעה מחלה סתומה בשושנים. הן קמלו ונשרו על האדמה. הריקבון האדום נתן בכל הבית ריח של מוות ואד של בשורה רעה ריחף בחדרים. המוזר היה בכך, שלא כל השושנים שהיו מצויות על שיח אחד חלו. יואן הזמין חומרי-הדברה מעיר-הבירה. הם לא הועילו, כפי שלא הועילו כל רופאי העיר ההיא, כאשר אימי שכבה באחד מבתי-החולים שם וגוועה לאיטה, עשן על עיניה, תקווה בעיניה, צער בליבה.

היא לא הצטערה על עצמה. היא נישאה לאבי, אף שכולם אמרו כי עליה להיענות להפצרותיו של הדוקטור סמואל ארמנד. אבל משהו אחר ניצח: החופש והיופי והגוף, כפי שאבי עתיד לומר בשמה. מאז מותה הוא יודע, באותן דרכים חשאיות שבהן מיטפטף הספק אל הנפש עד שהוא מרעיל אותה לחלוטין, כי היא נישאה לו כדי לנקום בארמנד. גם בבית-החולים היא לא הצטערה על עצמה. היא לא הצטערה על עצמה אף קודם לכן, לפני האישפוז, לפני שבר התקווה לבואו של מטוס אמריקאי כחול, עם תרופה חדישה, ואף לא לפני כן, כשעיניה כהו, ואבי לא רצה להשלים

עם העובדה הזאת, ועל כן העביר מולן חפצים שונים. אבל עיניה כהו והיא שתקה ואחי נמלט החוצה כדי שלא נראה את בכיו. הוא הבכור, והוא חשב שהוא צריך להסתיר את בכיו. הוא ישב בחצר הצועני, והסתכל בסוסים שהובאו ליריד, אשר נערך על המגרש שמול הבית, והיה מייבב. היא לא הצטערה על חייה. ככלות הכול, היא לא נישאה לסמואל ארמנד. היופי והחופש והגוף. היא הצטערה רק על המאמץ האבסורדי שעשו עיניה ברגעים האחרונים, ברגעים שבהם היתה צריכה לבוא איזו שלוה, איזו גאולה מן הכול — והעיניים ניסו להתחקות אחרי דבר שאיש לא ראה ואיש לא יראה, הן ניסו לגלות דבר-מה, הן ניסו לרגל, הן ניסו למצוא משהו בעיקבות האהבה, בעיקבות החיים.

אדישותה של סבתי, אותה אדישות שבה שקעה אחרי מות סבי, יכלה בנקל להיחשב לרפיסות השכל. אך היא היתה רק שיבוש במהלכו התקין של הזמן, כשתקופה אחת, מכריעה פחות או יותר, סירבה להסתלק, וכל מה שבא אחריה היה אנוס להיבלע בה או לא להתרחש. האדישות הזאת פקדה גם את נינה. היא לא ירשה את היכולת לדבר אל עצמה, ובשתי שיחות-טלפון ארוכות במיוחד (המובאות כאן יחד), שהתנהלו בסוף ינואר, ניסתה להבהיר את הדברים.

"זמן רב לפני שהסגן הסתלק, ידעתי שהגבר האמיתי, זה שאיתו היה עליי באמת להתחתן, מת על איזו גבעה. עם מיטיה היו רק כמה לילות יפים. וישנו, כמובן, כל הזמן שקדם לנישואינו. הוא לא היה יהודי, וערכנו רק טכס קצר בבית-העירייה. ראש-העיר לא התבייש להוכיח את מיטיה על כך שהוא נושא יהודיה. אבל אחרי הטכס, כשהאורחים המעטים התפזרו, רצנו ברחובות וצחקנו. היה עליי להבחין כבר אז, בריצה ההיא, שהיתה במובן מסוים סוף האהבה, בעצב שהיה בעיניו החוממות של מיטיה. הוא הסתכל בי, וחייר, וגם עיניו חייכו, אבל המבט סטה ממני והלאה, ממני אל נפשו. הייתי צריכה לדעת שמן העצב ההוא ייולדו הגעגועים, שיקלקלו את סבלנותנו. לפעמים אני מנסה לתאר לעצמי איך יכלו להיות חיי, לולא היה מיטיה עוזב. אבל עכשיו אינני יכולה לראות דבר. רק את עצמי אני רואה. היו, אם כן, כל הימים שקדמו לנישואינו, כשעדיין יכולתי לחלום עליו מבלי שכל המידע אשר התגלה אחר-כך יתערב בזה ויעשה את ההזיות למשהו נלעג. הוא כל הזמן מיהר. אני בטוחה שהוא המציא את הצורך ללון בקסרקטין. לא היה לו שום הלם-קרוב, מפני שהוא היה קציץ-מטה בעורף, וראה את המלחמה רק ביומני-הקולנוע. זה היה השקר הראשון שהתגלה. אבל אמרתי לו שאין לזה חשיבות. אחר-כך התגלו עוד שקרים, וגם עליהם הייתי מוכנה להבליג, מפני שחשבתי כי אנשים יפים מוכרחים לשקר, כדי לקיים ככל שעולה בידם את האשליה הנוצרת סביבם מעצם יופיים. הרי חייל יפה מוכרח להיות גיבור, מה?

הוא שיקר שקרים חסרי-דמיון, שקרים אפורים, כמו צייד כושל. הוא המציא שמות ותאריכים, ולא העלה על דעתו שאני יכולה לבדוק את הדברים בכל ארכיון. לא בדקתי דבר, כי לא מצאתי כל רע בשקרים שלו.

רק האהבה סירבה למות, למרות שכל יום סיפק לה סיבות חדשות לכך. אני לא התאמצתי להורגה. כן, הקסם של הרגע הראשון, אפשר לומר, הרגע שבו ראיתי אותו ליד חנות הפרחים של מגדלנה. היא מתה, כנראה, כי אני כבר לא מקבלת ממנה כרטיסי-ברכה לחג-המולד. משהו נסער, משהו הזדעק, משהו בתוכי היה מוכן לכל שיפלות, לכל בושה, לכל גירוש — כדי שאוכל לתת את עצמי לפלא המחויך שעמד על המדרכה וזייף איזה שיר של מרלן דיטריך. כאילו נינה אחרת — צועניה, מופקרת, פרימיטיבית, נינה שדילגה על כל מה שהיה מאז גירוש ספרד, דילגה על לימודי הצרפתית והנימוסין והפסנתר, על האיסורים הצבועים של הדת, באותה מידה שלאיסורים אלה היתה עדיין משמעות לגביי — יצאה ממני וחצתה את הרחוב וגררה אחריה את הסגן עד האוהל שלה. שם היא עשתה לו בכשפיה ובלהטיה, עד שידע כי לעולם כבר לא יוכל לעזוב אותה. אני עמדתי בחנות הפרחים והסתכלתי במעשיה של נינה האחרת, ולא האמנתי למראה עיניי. כאשר עברתי על פני הסגן, חיכתי. לא היה זה חיוך שונה מן החיוכים שכולן חילקו אז לחיילים. הלוא בזמן המלחמה אהבו, אם אהבו, מתוך אימה, מתוך אינטרסים, רק לעיתים רחוקות מתוך תקווה. ואווירת השלום שהחילים ההם הפיצו, נתנה איוו הרשאה לאהבה, לטבעיות, להתקרבות שלא מתוך פחד. הסגן הלך אחריי עד ביתי, וחיכה שם עד שהחשיך. הוא חזר למחרת ופיתה את אנה שתיקח ממנו מכתב אליי. כל סיפור אהבה הוא בהכרח סיפור למשרתות. אין בזה פלא. רק הן לא שמעו על חוסר קומוניקאציה. והן הולכות ונעל-מות, כמו סיפורי האהבה.

קסמה של ההתפרצות, ואני לא חלמתי שאני מסוגלת להתפרץ כך, נגרר על פני שנה שלמה. אחרי החודשים הראשונים, כשהסגן העדיף לישון בקסרקטין, הייתי צריכה לאנוס את הקסם הזה, שהתחיל להתפזר, להתעמם, להיעלם. הייתי בהריון והתחלתי לעשן. הטעות לא היתה בכך שניסינו להשלות את עצמנו, אלא בכך שמעולם לא הצלחנו להגיע לידי שיחה גלויה, שיחה שבה הייתי אומרת דברים כאלה שאני אומרת עכשיו. דברים על נינה אחרת, למשל. אני ידעתי שבמוקדם או במאוחר תנצח האשה שהייתי לפני שמיטיה הופיע ואחרי שהסתלק, אשה שמעדיפה את ההזיה על המציאות, מפני שהיא לא מסוגלת להאמין אפילו לשניה אחת שניתן לקרב את ההזיה למציאות. היה צורך באמון רב מדי, אתה מבין, שהיה בא, אולי, אלמלא הקסם המטורף של החייל ליד חנות הפרחים של

מגדלנה. לולא היה יפה כל-כך, ואילו אני הייתי מבינה, אז, שאם הוא לא יוכל להיות שלי לחלוטין, הוא יוכל, לפחות, להיות תמיד לצדידי.

כשהוא היה חוזר הביתה — גרנו באחד מבתיה של אימי, שעדיין לא הולאם — היה מוצא אותי ליד האח. אולי אתה זוכר את האח ההיא. קונסטרוקציה מגוחכת לגמרי. עמודי שיש עד התקרה. חיקוי, כמובן. היית צריך לחפש את פתח האח בין שגעונותיו של האדריכל, איזה איש פרסי לגמרי שהנובו-רישים הביאו מהאמבורג, וכיוון שלא ידע לבנות בתים, הכביד על חיהם של הדיירים המיסכנים בקישוטים מיפלצתיים שהיו מגיעים עד החלומות, ומעכירים גם אותם. הייתי יושבת שם וקוראת. כמעט לא דיברנו. תמיד דאגתי להכין בשבילו ארוחה על השולחן במטבח. הוא היה אוכל בשקט והתנהג כבבית זר. אחרי הארוחה היה פורש לחדר החזית. אינני יודעת מה הוא עשה שם. מעולם לא ראיתי שקרא. לפעמים היה שר. הייתי מניחה את הספר ומאזינה לקולו. אה, איך יכולתי לשמוע את העצב. את קול הגעגועים. וידעתי כי יילך. אחרי שהוא הסתלק החרימו לי את חדר החזית. כבר לא יכולתי לשבת שם, על מיטתי או על המיטה שהיתה של מיטיה, ולראות את שנינו, כפי שהיינו יחד. לא יכולתי לשבת שם ולגעת במה שנשאר ממנו על הכרים. ידעתי, בין עמודי האח, שהד קולו הולך ונעלם. בבואתנו, שנקלטה בקירות ובתקרה וברהיטים — הם הלאימו גם את הרהיטים — הושמדה, מפני שלא היה שם איש אשר יוכל לקלוט אותה, לא היה שם איש שלגביו היא תהיה חשובה יותר מן ההווה. ביקשתי ממשה שיגרור את ארון-הבגדים הענקי שהיה לי, כך שהוא חסם לגמרי את דלת ההזזה שהפרידה בין שני החדרים. אבל ההדים לא הגיעו אליי. כבר לא יכולתי לשבת בחדר-החזית, לעצום את עיני ולראות את מיטיה, שוכב בתחתונו על המיטה ומתענה בגעגועים ובתשוקה שלעולם לא יוכל להרגיע אותם. גם המשחק התמים הזה של הצללים הנשארים בחדר שדייריו עזבו אותו — נשלל ממני. גם החזיות הולאמו.

זה היה החדר היפה ביותר בכל הדירה. אחד מידידיו של אבי, צייר יהודי שנמלט מרוסיה ושהה שנים רבות בפאריס, קישט את חלונותיו בסמלים של כל שבטי ישראל. הדיירים החדשים שברו את הוויטראזים וקבעו במקומם זכוכית רגילה, למרות שתבעתי אותם בפני ועדת המגורים של המפלגה וכן בוועדת האמנות. הם רצו לראות את השמש בבקרים. אולי אין להאשימם על כך.

זה היה חדר השינה שלנו. כשהייתי נכנסת, אחרי הקריאה, מיטיה היה כבר במיטה. גופו — בתחתונים הצבאיים, בגופיה ההדוקה — היה מצמית אותי לרגע אחד אל התאוה, כפי שזו היתה כאשר פרצה ליד חנות הפרחים של מגדלנה. במשך שניה היה מתנהל בי מאבק, כאילו אשה

אחרת ניסתה לפרוץ את כלאה, כאילו לא היה צורך באמון שמעולם לא בא, בשיחה שמעולם לא התקיימה, כאילו אפשר היה להיגרר שוב אחרי תשוקה שאינה יכולה להיות אלא חרפעמית. אבל קסם גופו לא הצליח להתקיים זמן רב. האיש השקרן, הזר, המתגעגע אל ארץ אחרת, ואולי גם אל נשים אחרות, היה נשאר במיטתו. הקסם של הרגע הראשון דילג עליו, והיה קיים רק בתוכי. ממיטתי יכולתי לשמוע את נשימתו. נדמה לי שבכה, לילה אחד. על מה הוא בכה. אבל אני הייתי כבר רחוקה מדי. חייה הקצרים של נינה הצוענייה, המופקרת, זאת שיכלה לשאת את השטויות של מיטיה רק בשל יופיו, הגיעו אל קיצם. אשה אחרת ניצחה. זו שיכולה לנשום כהלכה רק בבדידות. כמו אחיותיי. הכפר שבו גדלנו נקם את נקמתו. מאז שעזבנוהו היינו, בכל מקום שהגענו אליו, בגלות גמורה. מיטיה הסתלק. אינני צריכה להשתמש במלה הזאת. הוא לא רצה ללכת אז. הוא חשב שיוכל להיות איתי עוד זמן-מה. אין זה נכון שהוא התגעגע אל אשה שאליה יוכל לשוב. אני בטוחה שלא היתה כל אשה כזאת. אולי מישהי מימי בית-הספר... הוא גם לא התגעגע לארצו. הוא היה לבד בביתי, וייתכן כי חשב שאם פני הדברים הם בלאו-הכי כאלה, מוטב שיהיה לבד במקומות שמופרים לו. אולי שם הבדידות לא תהיה כל כך נוראה. וזאת שטות. אחר-כך נולד משה. קראתי ליד האח והיה ברור שבמוקדם או במאוחר מיטיה יגיע למסקנה שאני מעדיפה לקרוא במקום לדבר איתו, כדי לבוז לו. אבל לא לכך התכוונתי. אחרי שהתרגלתי אל יופיו — הכול נעשה ממשי יתר על המידה. אחרי שהלך מיעטתי לצאת. היה לי ילד והייתי צריכה לדאוג לו, למרות שלא אהבתי את זה במיוחד. עבדתי בהנהלת תשבונות. משה גדל, איכשהו. זה היה שמו של אבי, משה. מיטיה רצה שנקרא לבננו אלכסיס, ואני צחקתי. החרימו לי את חדר-החזית, כך שהדבר האחרון שמשה יכול היה לראות לפני השינה, הדבר שצריך היה לטעת בו איזה ביטחון, שלא ניטע, היתה אשה קוראת בין עמודי השיש. הוא היה בגן, והביא הביתה חברים, וקראתי להם סיפורים. הייתי מופתעת מן התפקיד הזה. רק את הגיל הזה שלנו אני זוכרת בגעגועים. אחר-כך הוא התרחק ממני: בתי-הספר, הצבא, לימודי הטכסטיל. חיה חדשה, שלא תתגעגע ולא תחלום ותמות באחת הערים הגדולות. הוא התחתן ובא הנה. נשארתי לבד. ממיטיה לא הגיע אפילו מכתב אחד, אף פעם."

כאשר הנחתי את השפופרת, ידעתי שנינה תישאר ערה עוד זמן-מה ותהרהר, מתוך צער, על כך שהסגן לא היה מסתלק, אילמלא גירשה אותו בקריאה שלה, כדי שתוכל להישאר בתוך בדידות גמורה, אשר לא תכריח אותה לבלות את חייה במיסגרתה של אפשרות אחת — סגן מיטיה סאצ'נקו, למשל — שנבחרה באורח מיקרי לחלוטין, ברגע של

חולשה או ברגע של תאוה. בבדידות, בקריאה המאראתונית, בשיחות הטלפון הליליות, בבית שאת ניקיונו הזניחה לחלוטין אחרי מותו של יהושע ויינגרטן — בכל אלה יכלה לרקום את רשת ההזיות שלה. האשם היה, כמובן, במלחמה. ליתר דיוק: באותו קרב על הגבעה שעליה מת — כשהוא שומע בשניה האחרונה לחייו את קולות התהילה של הדאקים הקדמונים, כשלשניה אחת מרחפת מול עיניו הגוועות תמונה חלומית של רבבות נשים עירומות ונינה ביניהן, המציעות לו את אהבתן, והוא בוחר בה — הגבר לו היה עליה להינשא.

על אחוזתו של סבי נודע לנו רק מן האגדה. היו לו אדמות שקיבל בירושה. האגדה סיפרה כי אחד המלכים רצה לגמול למייסד המשפחה על נאמנותו לכתר, ועל-כן רכב עימו ועם בכירי האצילים עד היכן שרכב, וכאשר עמדו אמר המלך: כל האדמות אשר תוכל העין להקיף תהיינה שלך. והעין הקיפה את כל האדמות שאברו באופק, עד שפת הנחל. למעשה, שטחן היה הרבה יותר קטן. סבי עבד בעצמו במטעי התפוחים, וחרש עם פועלים שכירים את שדות החיטה והתירס. את האדמה שלא יכול היה לעבד בעצמו, החכיר. מלבד זה, הוא היה המנהל והפקיד של סניף הדואר בכפר. הוא קיים יחסים טובים עם אצילי המקום, והקפיד ללכת לבית-הכנסת בחגים החשובים. הוא תיעב זרים, ובילה את כל זמנו עם בני משפחתו. סבתי ילדה לו שש בנות, והוא ייחל לבן. כאשר היה אנוס להבין שלא יהיה לו בן, החליט לעקור העירה. השנים הראשונות עברו על דודתי נינה באותו בית מבוצר באחוזה, שקיים יחסי-חוץ מוגבלים עם שאר בתי הכפר. שם, בבדידות ובאימה של הלילות, כאשר המציאות הצטמצמה לשיעורי הצרפתית והפסנתר, כאשר העולם הצטמצם למידגם לא-מייצג ולא-מרתק של טיפוסים — סבי, סבתי, יואן, אנה והמורים שהתחלפו — אי-אפשר היה להסתפק במה שיש, והיה צורך להמציא, בדחיפות, איזה יופי, איזה עניין, איזו הזיה. בעיר פני הדברים לא השתנו. דודתי נינה ישבה עם אחיותיה — קבוצת נערות בשמלות מלמלה — במירפסת "בית-הקפה של הסיגליות", בליוויית האומנת מברלין, שסבתי שכרה לבנותיה כדי שתלמד אותן "הליכות עירוניות". היא ואחיותיה ביקרו בכיתות השונות של בית-הספר הצרפתי. הן היו חיוורות, מבוהלות ללא סיבה, ורשמו בשקידה את דברי-ההבל של המורות, אשר השתדלו לשאת חן בעיני המפקחת, שבידה הופקדה הזכות להמליץ על המורה שתזכה בשנת השתלמות בפאריס. הן המשיכו לחיות בבדידות ובניתוק של הבית ההוא בכפר, עד שהסתיימו הלימודים, עד שהן התאהבו, זו בעיקבות זו, בגברים לא-נכונים, ורצו אליהם, כאילו

חששו שאימת הבית, קסם ההסתגרות, הצעדים החשאיים במיסדרונות המיבצר, תמונות המשפחה, האגדה על המלך ועל האדמות – כל אלה ישבו אותן שוב, ולא תוכלנה להגשים לעולם שום דבר, מלבד מה שיכול היה להתרחש בבית הכפרי.

על כן היה צורך לרוץ בעיקבות האהבה בעיקבות החיים, לפני שהכפר ינקום את נקמתו ויכלא את המאחר ברשת בלתי-עבירה של הזיות ופחדים, שאימה לטשטש את המציאות, שאימה לגבור עליה. דודתי אדלינה איחרה. היא לא נישאה מעולם, ומתה בבתוליה. אבל היא עשתה את עצמה לסמל של טוהר ושל ניקיון-כפיים. על משכבה היתה אומרת בליבה, כי היא טובה מאחיותיה. היא לא הסכימה שהילדה אשר היתה בכפר תמות, והיא גררה את הילדה הזאת אחריה, כשהיא מתעלמת מן הגיחוך, עד מותה. היא לא היתה מאושרת; אבל היא לא טעתה. לא היה בה הכוח, לא היה בה הרצון ולא ניתנה לה שום הזדמנות לעבור את קו-הזהב שהפריד בין החיים ההזויים בכפר לבין החיים ההזויים שפקדו את דודתי נינה אחרי שבנה התחתן. לא היה לה שום פרק-ביניים. נינה בזה לה וקינאה בה, לסירוגין.

יש לי צילום של דודתי נינה מן התקופה הראשונה שאחרי הסתלקות הסגן. משה היה אז בן חמש. היא עבדה בהנהלת חשבונות, והיו לה שמלות של קטיפה שחורה. היא משעינה את פניה על ידיה, בתמונה, כך שאפשר לראות את טבעת הנישואין. ייתכן שהצילום נועד להישלח אל אחת הידידות מימי בית-הספר, ונינה לא רצתה להפגין כלפי חוץ שום דבר מן הבדידות ומן הקריאה המאראתונית, קריאה שנועדה להתחרות באהבה, להתחרות בחיים. זוהי תמונה של אשה מאושרת בת שלושים, שחיוך בעיניה, שנשואה לגבר מצליח פחות או יותר, שתמיד עסוקה.

גניבת-הדעת התמימה הזאת נמשכת עד עכשיו. דודתי מקפידה מאוד על לבושה כשעליה ללכת למכולת, למשל. איכשהו הופץ בשכונתה סיפור, לפיו בעלה הראשון מת במלחמה, ורוב השכנים מאמינים שמדובר באחת המלחמות שניטשו כאן. רק כאשר היא בגפה, רק כאשר היא מוגנת מכל הפתעה, היא מרשה לעצמה לחיות, כפי שהיא חושבת שעליה לחיות. כאשר היא לא מצליחה להירדם, היא מטלפנת אליי.

דודתי הגיעה ללוד בקיץ 1967, והאמינה כי בנה מחכה לה. היא באה מפני שנמאסו עליה השנים בהן היתה יושבת במה שנשאר לה מדירתה, חבויה בין עמודי השיש, קוראת כמעט בלי ניע את פרוסט ואת ליאופארדי. היא באה מפני שנמאס לה לחזר אחרי ילדים, שיביאו לה ארוחות מוכנות ממסעדה זולה, שהעיריה סיבסדה אותה בחשאי כדי שהיא לא תיקרא בית-תמחוי, למרות שזה מה שהיא היתה.

אבל איש לא חיכה לה. משה היה מגויס ואשתו היתה בהריון.

(אנחנו — אבי, אחיי ואני — היגרנו לישראל ב-1964). את כתובתנו היא לא ידעה. היא יצאה את אולם-המכס בנמל-התעופה בלוד, ובמשך שעה ארוכה סקרה את פניהם של האנשים שהמתינו שם. רק כאשר היה ברור שאיש לא יבוא, הסכימה שפקידי הסוכנות יסיעו אותה אל מקום ששמו לא אמר לה דבר. באותו אחר-צוהריים ראשון בארץ, כשניצבה מול פניהם האדישים של אנשים זרים בלוד, ודאי אמרה בליבה שניסיון נוסף, מאוחר, כל-כך בלתי נחוץ, אולי הניסיון האחרון ללכת — כבר לא בחיפזון, כבר לא בתאוה — בעיקבות האהבה בעיקבות החיים, הסתיים בצורה כל-כך נואלת.

היא קיבלה דירה ברובע דרומי באשדוד, יחד עם הלגה קרמר, אלמנה מהונגריה. שתי הנשים הבודדות האלה חיו יחד במשך יותר משנה, כשהן מרגלות אשה אחר רעותה, מקנאות, משמיצות, משקררות ומעמידות פני-נועם בחדר האמבטיה.

בנה של האלמנה ההונגרית, דרור קרמר, נהרג בקרב על ירושלים, זמן קצר לאחר שנינה צורפה לדירתה של הלגה. הוא הגיע לארץ שנים אחדות לפני אימו, שהיתה מעורבת בהונגריה בפרשה סתומה של גניבת סכום כסף מחנות כל-בו שבה עבדה. הוא נשלח לקיבוץ בגליל העליון ואחר-כך התגייס לצבא. בספר "שיח לוחמים", שיצא לאור אחרי מלחמת ששת-הימים, הוקדשו עמודים אחדים לשיחה נוגעת-אל-הלב עם אחד מידידיו של דרור, שהיה איתו ביום שבו הוא נהרג. לדברי הידיד, דרור הירבה לדבר בימים שקדמו למותו על השואה ועל כך שהמלחמה הניטשת על ירושלים איננה אלא "תשובה מטאפיזית לחידה שהציג האל לאנושות, בדמותו של היטלר".

להלגה לא נשאר איש בארץ. אחרי מותו של דרור שררה בינה לבין דודתי קירבה שלא נמשכה זמן רב. הלגה באה לילה אחד לחדרה של דודתי וסיפרה לה, בצרפתית משובשת, מה רבה היתה אהבתה לפליכס, שנקרא דרור. דודתי היתה חולה ושכבה במיטתה עם תחבושת קרת. הלגה ישבה על כיסא למרגלות המיטה, וגוללה את סיפורה.

"הקשבתי לה", אמרה דודתי, "מפני שאי-אפשר לנהוג אחרת במיקרים כאלה. אבל מן הדברים שלה עלתה תמונתו הרועדת של ילד לא-בריא ולא-מאושר, יפה-תואר, שאביו, גוי, היה מכה אותו בל שום סיבה, כשאימו היתה בכל-בו. הילד פחד לספר לאימו על מעשיו של האב, שלא עבד ושתה המון. גם הסתבר, שדרור שיקר במכתביו אל אימו, כשכתב על אהובתו שעיימה היה בדעתו להתחתן. הוא היה הומוסקסואל, ודעתו כמעט השתבשה מפני שהוא התאהב במישהו מן הקיבוץ, וגילה לו את העניין. הבחור ההוא העלה את הדבר באסיפה השבועית. כל זה הסתבר אחר-כך, כשהלגה הבינה — קצת, בעזרתי — שאסור לדבר על כאב כפי

שאסור לדבר על אהבה, וכבר לא נזקקה לערבי-זיכרון שתויים, והלכה שוב לקולנוע מדי פעם, וגם ריגלה אחריי, כמו בימים שלפני האסון. באו לבקר אותה כמה אנשים מהקיבוץ, ביניהם הבחור שדרור אהב. אני לא הייתי בבית, והם שיכנעו אותה שתבוא אליהם. היא עובדת שם במתפרה, והבחור הזוא מבקר אצלה בערבים. נדמה לי שגם הוא בודד בארץ, ואתה יכול לראות איך שהאל הטוב ברחמיו שאין להם גבול, אין בהם היגיון ואין להם שום משמעות, דואג לנו".

הלגה קרמר היתה עדה, לפני נסיעתה לקיבוץ, לביקורו של משה אצל דודתי. משה חשש שיהיה עליו לפרנס את אימו, מתוך אותה בורות לגבי חוקי הסעד, האופיינית לכל-כך הרבה אנשים שקרוב עני מאיים לפתע על שיגרתם. הוא לא השתהה זמן רב, דיבר על המצוקה הכלכלית של המדינה ושלך, עד שנינה שילחה אותו מעל פניה, עם בקשה שלא ימהר לשוב ולבקר אצלה.

"אינני יודעת איך הוא הצליח להיות כל-כך לא דומה לסגן", אמרה דודתי, "כל כך לא דומה. כל-כך שמן, בגילו, וכל-כך קמצן. הלוא הייתי צריכה להשגיח על מיטיה שלא יבזבז את כל כספו. אבל מה אני נתתי למשה, ככלות הכול. הלגה קינאה בי כל-כך. אחרי שהוא הלך נכנסתי לשירותים, תאר לך, והורדתי את המים, והיא צעקה אליי מחדרה שאני יכולה להתחשב יותר במי ששיכלה את בנה היחיד, אני, שבני נשאר בחיים. לא עניתי לה. לפעמים אני מנסה להבין איך ייתכן שכאב, כאב כל-כך גדול, נהפך לבסוף לפארסה אומללה. אני חוששת שגם לכאן צריך להטריח את האל הטוב, ואת רחמיו הגדולים".

היתה שמועה, שדודתי לא הרחיבה עליה את הדיבור, על איזו אהבה בינה לבין סוחר-עופות שגר בשכנות. הסוחר נהג להשאיר את ארגזי-העופות ליד העץ שבחצר ביתן של שתי הנשים, עד שדודתי תבעה ממנו לסלק אותם משם, בשל הריחות שהפיצו. הסוחר לא סילק את הארגזים מן החצר; אבל דודתי עשתה אצלו שעות רבות, לפעמים גם בלילה.

נינה נשארה לבד בדירה, אחרי שהלגה הסכימה, בהשפעת הטוב שבא לה מאנשי הקיבוץ, למעשה שדודתי העזה רק לחלום עליו. הלגה חתמה על הצהרה, לפיה היא יוצאת לקיבוץ "כדי לנוח זמן מה", אבל אינה מוותרת על חלקה בבית.

נינה הצליחה, תוך זמן קצר, לשוות לדירה את מראהו של הבית אשר עזבה שם. לא היתה לה אח, והדבר ציער אותה; אבל היא הביאה איתה את ספריה, ויכלה להאפיל את החלונות ולקרוא. בבקרים, לפני שהיא הולכת למכולת ופעמיים בשבוע, מתוך שאט-נפש, לאיטליז — היא

מתקשטת שעה ארוכה. "בחוץ", היא אמרה, "לא צריכים לדעת. הם אוספים כל פירור של מידע".

היא שיחזרה את התפאורה שרק בה ניתן לרשת ההזיות שלה להתקיים. ההזנתה, הכלים המטונפים בכיור, המצעים המפוזרים בחדר-השינה, הספרים שהושלכו לכל פינה, ובעיקר האור החשמלי העמום, שנפל עליה מתוך האהיל הירוק של מנורת-הקריאה בשעות היום — כל אלה הביאו אותי לכך שנזכרתי, כאשר באתי לבקר אצלה לראשונה, ביום ההולדת שלי, כשהייתי בן שמונה, שנתיים אחרי מות אימי.

סבתי כבר היתה חולה מאוד. איש לא טיפל בשושנים לאחר מותו של יואן. ביקוריו של הכומר בבית סבתי השפיעו על אנה, שלא החליפה איתו מעולם אף מלה אחת, והיתה נוסעת עד קצה העיר כדי להתוודות בכנסיה קטנה שדמתה לבית-קולנוע ושנוהלה על-ידי כומר שהיה, באיזה אופן, קרוב-משפחה. אבל אנה הירבתה לדבר על ישו, וכמעט שלא בתלה. סבתי לא גערה בה. היא כבר לא גערה באיש. אפילו עם בעלה הפסיקה לשוחח.

נינה חיכתה לי ליד שער בית-הספר והיא עישנה. היא שנאה לצאת מן הבית, ועוד בחורף. רק עכשיו אני מסוגל להבין, איזו אהבה נדרשה כדי שתחליט להתלבש, למצוא איזה תיק, למצוא נעליים, לנסוע בחשמלית מלאה אנשים זרים עד בית-הספר, רק מפני שהיה זה יום הולדתי, והיא היתה משוכנעת שעליה לעשות את מה שאימי היתה עושה למען בנה, אילו פני הדברים היו שונים. והיא אמרה, שאנחנו תולכים "לשבת קצת" בקפטריה "ונוס".

עכשיו קשה להסביר את ההתרגשות. יש צורך במידה של חוצפה כדי לכתוב על אנשים שעדיין לא הגעת אל גילם, אם תגיע. ויש צורך במידה גדולה יותר של חוצפה כדי לכתוב על אנשים שהיו, ועל התרגשות שהיתה לפני חמש-עשרה שנה. הדבר המחוצף ביותר הוא לנסות לכתוב על מה שיש, ואין פלא שאנשים רבים כל כך נמלטים מכל העניין הזה, כמו דרור קרמר, שסיפורו אינו שייך לדברים האלה; אבל גם הוא ניסה לכתוב, ואף פירסם שירים אחדים ב"דבר", עד שהוא לא היה מסוגל לעמוד יותר בקסם השורף והמנוע של הגברים הצעירים, שהיו חוצים בשבת בבוקר את חדר-האוכל של הקיבוץ, במיכנסיים קצרים, כל כך כלואים בתוך גופם עד שהיה ברור שאין ביכולתם להציע שום דבר לאיש, אין ביכולתם להציע משהו לעצמם, או לנשים שאליהן נישאו לפני שבאה המלחמה, או לשדות, או להרים, או למכוניות הספורות של הקיבוץ שתמיד ניטש עליהן מאבק, כדי שאפשר יהיה לקום ולנסוע, לרוץ ולאחר, בעיקבות האהבה בעיקבות החיים. וברור שלא היה להם מה להציע לדרור קרמר. עד שבאה המלחמה ושמה קץ לציפיה, לתאווה הסודית, לשירים, לכל מה שהתקיים ושמה

להתקיים, אבל נגד משהו, נגד משהו לא ידוע ולא מוגדר, ובגלל שהוא נגד את זה היה עליו להיפסק, אש על גבעה שאין לה שם, ליד ירושלים, עשן בכוכבים, צעקה מחלחלת לתוך האדמה, כמו דם, כמו אהבה, ואחר-כך אין שום סימן, שום אות גבורה אינו מוענק לאיש שראה את אהוביו חולפים על פניו בשבת בבוקר והוא היה מנוע מלדבר איתם על אהבתו, ששיגעה אותו ברגעים האחרונים שלפני השינה, ששרפה אותו עד כדי כך שהאמין כי יוכל לכבותה בשירים שמתפרסמים בצירוף ניקוד תמוה, והכול מחלחל לתוך האדמה שליר ירושלים, בהסכמתו או באדישותו של איזה אל, והמחאה אף היא מחלחלת שמה, והקולות מחלחלים, הנחלים מסיטים את כיוונם כדי שלא לפגוע בחילחול הקדוש והמיותר הזה, ושום יד אינה מורמת, שום יד אינה יכולה לעכב את השמש לרבע דקה, אפילו דבר כל כך פשוט מנוע מאיתנו.

קפטריה "ונוס". עבשיו היא כל-כך רחוקה, כל-כך זעירה בתוך הזמן, עד שנדמה שהיא שייכת לחלום, שהיא המצאה. אבל היא היתה קיימת, והיו בה וילונות אדומים ופסל בכוך שליר הכניסה. רחש של מוסיקה בקע מבפנים לעיתים רחוקות, בקיץ, כשהיינו משוטטים בעיקבות כריזנטמה המטורפת שהיתה מסתובבת עירומה בשוק הסיטונאי. אני הייתי נפרד מן החבורה ועומד שעה ארוכה מול בית-הקפה. חלונותיו היו מכוסים בוילוי-נות כבדים. הדלת נפתחה לעיתים רחוקות, ואני לא ייחסתי את הדבר הזה לעובדה שהלקוחות של הקפטריה הלכו והתמעטו, כי הוותיקים מתו והצעירים לא נזקקו לפאר הישן והמאובק של "ונוס". שעה ארוכה הייתי עומד שם ומתבונן בשעריו הנעולים של המישכן האחרון של גזע אשר הלך ונכחד, גזע שעליו נסבו סיפוריה של סבתי בגעגועיה אל המלוכה. לא ידעתי מה מתרחש בו; אבל אטימותו והפרישות שהוא נהג כלפי יתר הבתים שברחוב, פיתחו עד חולי איזו סקרנות שלמעשה לא באה מעולם על סיפוקה, למרות שבסוף נכנסתי לתוך הקפטריה; הסקרנות איכלסה את הקפטריה באנשים, בקנאה, באהבה, בהזמנות לדו-קרב, בנשים עם שמלות נשף, בגברים עם חליפות פראק, שישבו שם עד עלות השחר ותיכננו איזה קשר, או שרו, או בכו. דודתי דחפה את דלת הזכוכית באדישות וכשהייתי בפנים, כשהסתכלתי בשולחנות השיש ובספות הירו-קות שרק זקנים אחדים ישבו עליהן ואכלתי את עוגת הסאברינה שמלצרית זקנה הניחה לפניי, הייתי בטוח שזהו רק הטרקלין של הזרים, בעוד שהאורחים האמיתיים של "ונוס" נמצאים במקום אחר, עם האהבה, הקידות, הקנאה, ההזמנות לדו-קרב. נשארתי עם אותה ציפיה בלתי-מפוענחת לארמון חבוי, והייתי בטוח שלא הורשיתי, משום-מה, לבקר בו. על כן הייתי צריך להסתפק רק במה שילד, בנדיבותו חסרת הגבולות, היה מוכן להעניק לקפטריה "ונוס".

הקפטריה ניתקה מעיניה של דודתי כאשר ביקרתי אצלה לראשונה. אפילו ריח השושנים שקמלו באגרטלי-זכוכית לבנים על השולחנות פרץ מעיניה, והיא לא קמה לקראתי. היא הניחה, לאיטה, את הספר שבו קראה וחייכה אליי, וגם מן החיוך שלה ניתקנו שנינו, כפי שהיינו בקפטריה "ונוס", והפגישה המפתיעה הזאת עם אני כמעט אבוד, שפרץ לפתע מתוך עיניה של דודתי, העירה בי איזו שמחה, איזה אושר, שדומה, אולי, לשעה רחוקה של אחר-צוהריים גשום, שמזכירה שעה עוד יותר רחוקה של אחר-צוהריים גשום, אשר גם בסופה, לאחר מאמצי הזיכרון, נמצאת שעה עוד יותר רחוקה של אחר-צוהריים גשום, שהיתה או לא היתה, שאירע בה משהו או שהיתה בה רק ציפיה. אבל קרה לי משהו, עבר בי איזה רטט של תקווה, ובאותו רגע הייתי מוכן להיות נושא הכלים של דודתי השמנה, המכוערת, העזובה, הבודדה, הזכוכיתית כל-כך.

"פעם ראיתי את איז'ן יונסקו ביריד", אמרה דודתי, "הוא הסתכל על האנשים שישבו על ספסלי הקארוסלה, עלו וירדו, במה שנראה לי כסובלי-מאציה המשגעת ביותר של מגדל בבל. יונסקו עמד שם וחייך, הייתי עם הסגן, עוד לפני שהתחתנו. אני שוכחת את הפרטים. אני יודעת שהיתה תקופה של כמיהה, תקופה שבה יכולתי לשבת שעות בחוסר-מעשה ולהעביר מול עיניי את מראהו, לעכב את המבט על שפתיו, על ידיו. היתה תקופה כמוהה שהאינטימיות שלי איתו לא יכלה לפגוע בה, מפני שאני לא רציתי לוותר על הכמיהה כל עוד היא הוסיפה להתקיים. אני הייתי מרוחקת, אני הסתכלתי מתוך איזו מרפסת מוארת על מעשיהם של שני אנשים צעירים שהזדקקו בחשכה. הקסם של הרגע הראשון לא כלל את הצד המבוית והדוחה של האינטימיות. הרי אני לא פחדתי מעולם להיות לבד. אני רציתי להשיג ולשמר את הקסם של הפלא המחוייל, המחויך, המבודד מכל מה שהיה שייך לרחוב, ליד חנות הפרחים של מגדלנה. אני מתארת לעצמי שאם הוא היה מסוגל לעמוד שם במשך כל החיים, בלי לזוז, ואילו אני יכולתי לעמוד לידו מדי פעם ולהביט בו, הייתי מסוגלת להעביר אליי את כל מה שרציתי להעביר אליי מן הפלא. ברור שרציתי לשכב איתו, רציתי לראות איך הוא מתהלך עירום סביבי, איך הוא מתחנן, איך החיה מוכרחה לצאת מתוך הפלא השותק והמושך; אבל יחד עם זאת רציתי ששום דבר לא יתרחש, שאיזה צלם אלוהי יקפיא אותנו, ונעבור לעולם אחר, שרויים בתוך מבט, ללא תזווה. משהו קורה לי מדי פעם כשאני עומדת על שפת הים. המבט שמרחיק ממני כל כך חוזר אליי לפתע, פולש לתוכי כשהוא גורר איתו את כל המרחב של הים, ואז אני מגלה בתוכי מבט אחר, שלוח אל גבעות בשמש מחלון המבצר של אבי. גם המבט ההוא חוזר אליי. ואז אני יכולה לראות איך אני יושבת יחד עם הסגן בתוך מבט אבוד על עמק יפהפה, והמבט ההוא לא

חוזר, עד שהכול מיטשטש ואני צריכה לראות שוב את מה שניתן לראות מספסל הפונה אל הים. כן, הכמיהה אל הסגן הסתיימה פתאום, כפי שהופיעה. ניסיתי להבין את הכמיהה ההיא; אבל אתה לא יכול להבין את הכמיהה, אתה לא יכול להבין את המבט, אתה לא יכול להבין את הדברים שרק הבנתם חשובה. אני קוראת רק כדי לראות איך אנשים היו שבויים במשך לילות, במשך ימים, מתוך שיכרות, מתוך אהבה, מתוך בדידות, מתוך ציפיה שהכתיבה תביא את קץ השיכרות ואת קץ הבדידות ואת האהבה, בניסיון לגעת בכמיהה, ואיש לא הצליח לגעת בכמיהה, ברגע הקסם הראשון שהיה, אצלי, ליד חנות-הפרחים של מגדלנה, כשאני ראיתי חייל יפה-תואר, ויופיו היפנט אותי ללא ידיעתו, יופיו העיר תשוקה ומוות, יופיו יצר איזו מינהרה של אוויר דחוס ביני לבין החייל, ושנינו היינו מוכרחים להישאב בה, ונשאבנו, ואיך כל זה נגמר. חשבתי כבר על מה שצריך היה להתרחש באותו רגע. אולי רעידת אדמה, ברק, מוות, אני חושבת, שהיה פוגע בנו אז היה חוסך ממני את הסבל שגרם דבר שהיה גדול ממידותינו, שלא התאים לנסיבות הזמן, שלא היה צריך להתרחש כלל. אבל כשהייתי בכפר, בלילות, כשלא יכולתי להירדם, קיוויתי שדבר מעין זה יקרה לי. אני מתכוונת, איזו תשוקה שאין לה מעצורים, שבה אפשר להגשים את כל ההפקרות, את כל הדברים שאסור היה לדבר עליהם בביתנו, את הדברים שאבי ראה אצל האיכרים — שתויים היו בוכים בגלל אהובותיהם, שתויים היו מכים אותן, לא-שתויים היו חוזרים אליהן ומתפלשים לרגליהן בבקשת סליחה ורחמים. אבל רגע הכמיהה, אותה שאיבה אל יופיו של הסגן, שבה הייתי מוכנה לוותר ללא היסוס על כל הספרים, על השפות, על יונסקו, על אימי, על בני, אותה שאיבה אל יופיו של הסגן מסרבת להתבהר. נניח שמישהו רצה להוכיח פעם נוספת ששום אהבה לא תיתכן ושום מהלך נגד הבדידות איננו אפשרי, והנשים מתות בעמורה, והגברים מתים בסדום, או בבתי-הכלא, או בצבא, או במיטותיהם, אבל תמיד בסדום חלומית ובלתי מושגת, סדום פרטית, אפילו לא הומוסקסואלית, סדום שיש בבוחה להתפצל לרובות מדינות של אזרח אחד, הנאלץ לראות איך הוא מוותר על רצונותיו, איך הוא מוותר על חייו, איך לא בא אליו שום דבר מילדיו ומאשתו, איך הוא גוע, לבד, סהרורי, בלתי מובן, כפי שהוא היה לפני שבגר; נניח, אפילו, שהשטן רצה להוכיח פעם נוספת לאל אדיש דבר ידוע היטב, דבר שמייגע אותנו, דבר שלא אומר לו לא-כלום. אני מוכנה להניח את כל זה. אבל לשם מה היה צורך בכמיהה, שהיתה אמיתית, שהתרחשה בתוכי, שלא היתה רעיון, שלא היתה קטע מתוך סיפור? לשם מה היה צורך לערב אותי בזה? הרי אנשים כותבים עד חצות הלילה. הולכים לעבוד כדי שיוכלו לשוב לבתיהם, לתחום קו של יין בינם לבין העבודה, ולהמשיך לכתוב, על הדבר הזה

עצמו. זה מתאים לחלוטם. זה היה צריך להתרחש בחלוטם. אני רואה סגן. אני רואה את יופיו. אני רוקדת סביבו, בשמלה לבנה. הוא לא אז. אני מתעוררת, ואני מצטערת על דבר נוסף שנלקח ממני. אבל זה היה הרבה יותר קל, ולא הייתי מגיעה למצב שבו נאלצתי לברוח לחדר-התזית כדי לקרוא, אחרי שהכמיהה נעלמה, ונשארתי עם בחור שהיו לו פנים יפים וגוף משגע, שחזר להיות זר לאחר שניסיון ההתקרבות נכשל, שהיה כבר מחוץ לפלא, ולא עורר בי יותר שום כמיהה. יכולתי ליהנות מהמין איתו רק אחרי ויתור על המחשבות, רק אחרי הסכמה לבטל את מה שאני יודעת, את מה שאני, כדי להרגיש טוב איתו, עירומים בחשכה, והסכנה שכל מחשבה שתפרוץ, כל קטע של שיר שייזכר, כל תמונה שתחלוף לשניה אחת מול הזיכרון — כל אלה יציגו את המיטה, אותי, את הסגן — באור אבסורדי, באור מכאיב. הוא הלך, והיה לי ילד. המשכתי לעבוד, ועשיתי מה שנדרש ממני; אבל אני ידעתי שאני טועה, ושאני מוכרחה להישאר בודדה, ולהתפורר, בלי לזוז, יום אחר יום, שעה אחר שעה.”

כאשר דודתי נינה אינה מצליחה להירדם, היא מטלפנת אליי. אני מקשייב לדבריה ללא תגובה, וכשהיא רוצה לסיים את השיחה, אני מניח את השפופרת על כנה, מתוך זהירות. אהבתה היחידה של דודתי נינה קיימת עכשיו רק בטלפון. היא מנסה להשתחרר מן השיכחה שאוכלת בה, השיכחה שאוכלת בזכרו של דודן קרמר, השיכחה שבה מסתיים כל זינוק בעיקבות החיים, בעיקבות האהבה.

חייה הקצרים של נינה הצוענית, המופקרת, העליזה, זו שיכלה לשאת את השטיות ואת הנמיכות של הסגן רק בשל גופו, לא הגיעו אל קיצם. היא חזרה; אבל זו היתה צועניה זקנה, מוטרדת באיזה זיכרון עמום של תהילה ויופי, שנישאה ב-1972 לאיש זקן, נמוך-קומה, טרדן ומעייף בחיזוריו, אשר מת כעבור חצי שנה. דודתי ביקשה ממני להיות לה עד בנישואין. הטכס נערך במשרד הישן של הרבנות, ששכן בבית-מגורים, לא הרחק מן המקום שבו התגוררה פעם יחד עם אורחת הכבוד: הלגה קרמר. היא באה מן הקיבוץ, בשמלה חומה, מבד כבד, לא קיצי, והסתודדה עם הקרואים.

היה קיץ, ובפתח בית-הדירות שבו שכן משרד הרבנות התגודדו עשרות ילדים. החתן הגיע בגפו, בחליפה שחורה שלא היתה מגוהצת ובכובע גדול ממידותיו. דודתי הגיעה כרבע שעה לאחר מכן, במונית מיוחדת, וירדה ממנה כשחקנית שבוטחת בקהל מעריציה. היא החזיקה בידה זר קטן של פרחי כרכום. דומה שאין פרח היכול

לעורר תמיהה במשרד צר של בעלי-מצווה מקצועיים, כמו פרח הכרכום. שנות הבדידות הממושכות הרסו לחלוטין את טעם-הלבוש של דודתי, והיא באה לטכס באחת משמלות-הבית הרגילות שלה, בצבע החלודה. שעה שהרב ניהל את הטכס, הסתכלתי בהלגה קרמר. היא עמדה זקופת, כמו במיסדר, במרחק לא-רב מדודתי, ופניה לא יכלו להסתיר את הקנאה. איזה צל ירקרק ניתן בהם, כאילו המרה פשתה בעורקי הדם. אחרי הטכס התחבקה הלגה עם דודתי, ומיהרה לתחנת האוטובוס. סוחר-העופות, שעימו רבה פעם, הלך אחריה והחליף איתה דברים על ספסל התחנה, מול פסל שלא התאים מעולם לכיכר, לקיץ, לעיר העולים.

הקרואים יצאו אל ביתם של בני הזוג, שהלכו בראש התהלוכה ולא דיברו. ריח יסמין הגיע מאיזה מקום. הייתי אז בצבא ובעת המסע עזר אותי ידיד מימי בית-הספר, שלא ראיתיו מאז התגייסתי. אחר כך הצטרפתי אל החוגגים. הסתכלתי בדודתי, הסתכלתי בבעלה. אחרי עשרים וחמש שנים של בדידות ושל אלמנות (היא התייחסה אל עצמה כאל אלמנה), חגגה הבדידות את נצחונה. דודתי היתה גבוהה מבעלה, והוא סבל מן החום המתיש של שעת אחר-הצהריים. הוא הסיר את כובעו והשיב בו רוח על אשתו ועל פניו. כשנכנסו לדירתם — הוסכם שהיא תעבור לדירתו — הסתבר שהחום פגע גם בכריכים הקטנים שהם טרחו להכין בשביל החגיגה, והמיונית התמסמסה כמו איפור-פנים בחום, וציירה דברים אבסטראקטיים על הצלחות השאלות מן השכנים.

דודתי דחתה פעמים אחדות את הצעותיו של יהושע וייגרטון, עד ששעתה אליו. הוא לא דיבר איתה מעולם על אהבה. הוא דיבר על הבדידות שלה, על הבדידות שלו (אשתו נפטרה שנתיים קודם לכן), על הביטוח הלאומי, על פנסיה משותפת, על ביטול משותף. הוא דיבר על הנחות שתגענה להם, על פטורים שונים, על ביטולי מיסים. הוא לא דיבר איתה מעולם על אהבה.

תמונתו של הסגן העומד ליד חנות-הפרחים של מגדלנה היתה אז מטושטשת למדי. היא התבהרה רק אחרי מותו של יהושע, כאשר עברתי לעיר אחרת, ודודתי התחילה לטלפן אליי בלילות, כשלא הצליחה להירדם. בנה, משה, ביקר אצלה רק לעיתים רחוקות, ובחופשות הקיץ בא אליה — לפי בקשתה — נכדה. היא היתה מחכה לו בתחנת האוטובוס, מטיילת איתו במרכז המסחרי, קונה לו גלידה, לוקחת אותו אל תצפיותיה הממושכות על הים, ומלווה אותו לתחנת האוטובוס כעבור שבוע.

אז אירע אותה הדבר המצער ביותר של חייה: הקריאה נמאסה עליה, והיא ביזבה את כספי הפנסיה שלה על עיתוני-נשים ועל חוברות-סרטים. כשהרצון היה עולה לפניה, היתה שולחת מכתבים מלאי-תוכחה אל אחיותיה, ובהם האשמות הזויות על כך שהן יוצאות בלילה אל הרחו-

בות כדי לחפש חיילים למישכב. ברור שאחיותיה לא טרחו להשיב על המכתבים האלה.

האיש הנמוך, אדום-הלחיים, שהיה מדבר איתה על היתרונות הכספיים של הנישואין, עורר בה דחייה. אבל עקשנותו גברה על הדחייה הזאת. הוא למד, כצייד, את מינהגיה של דודתי, וראה שהשעה הטובה ביותר לחיזוריו היא שעת בין-הערביים, כשעצב לא-מוגדר פוקד אותה, והיא מוכרחה לצאת אל נקודת-התצפית שלה כדי לסקור את הים. זמן-מה נהג לעמוד שם לידה, בלי לדבר. אחר-כך מצא את האומץ להתקרב אליה, עד שמצאו את עצמם יושבים על אותו ספסל. היא הסכימה ללכת איתו פעם אחת לקולנוע; אבל כיוון שהניח את ידו על ברכה בחשכה, הענישה אותו ולא נפגשה איתו חודש תמים. אף-על-פי-כן, היא מצאה את הכסף שהיה דרוש למערכת-שיניים תותבות, שהוסיפה משהו מחריד לפנייה. כמו כן, התחילה להקפיד בניקיון דירתה.

יום אחד, בחורף, כאשר הוא בא אליה עם פרחים, הסכימה לשתות תה בחברתו. אחר-כך פקד אותם משבר, אף הוא על רקע מיני, עד שיהושע נאלץ להבין, כי אין בדעתה של דודתי לשכב איתו. ד"ר ארלן גולדמן, מהמרכז לשיקום רפואי על-שם מוס בפילדלפיה, ערכה מחקר על חיי הזמין של הקשישים. היא הגיעה למסקנה שהחברה כלאה אותם מעבר "לחומת גיל מלאכותית". על הרופאים — טוענת החוקרת — להעניק חינוך מיני למזדקנים, כפי שהם מעניקים אותו למתבגרים. ד"ר גולדמן משוכנעת, כי אנשים אשר עברו את גיל ה-70 מסוגלים לקיים יחסי-זמין פעילים — אם יוסבר להם שאין להם לחשוש מפני כישלונות ושעליהם לקחת בחשבון את מיגבלות הגיל אשר יקטינו את ההנאה — ועל כן יהושע וייגרטן לא היה "דון ז'ואן אבסורדי, יותר גרוע מהבארון שארלוס", כפי שאמרה דודתי באחת משיחות הטלפון שלנו. ד"ר גולדמן ציינה, שאם לוקחים בחשבון את הסטאטיסטיקה הקובעת כי תוחלת-החיים של האשה גבוהה בשבע שנים מזו של הגבר, נראה כי לנשים צפויה הזדקנות עצובה מאוד. ד"ר גולדמן סיפרה על מקרה שאירע באחד מבתי-האבות בפילדלפיה, כאשר אחת האחיות נכנסה לחדר במפתיע וגילתה זוג קשישים, שהתעלסו במיטה. המקרה גרם שערוריה בבית-האבות, וההנהלה החליטה לגרש את שני הזקנים מהמוסד.

באביב שוב נראו יחד על הספסל שממנו היא נהגה להשקיף אל הים, ובקיץ נישאו. כשיהושע וייגרטן היה רואה אותי ברחוב, היה מחווה לעומתי קידה מופרזת. אף פעם לא ביקרתי בביתם.

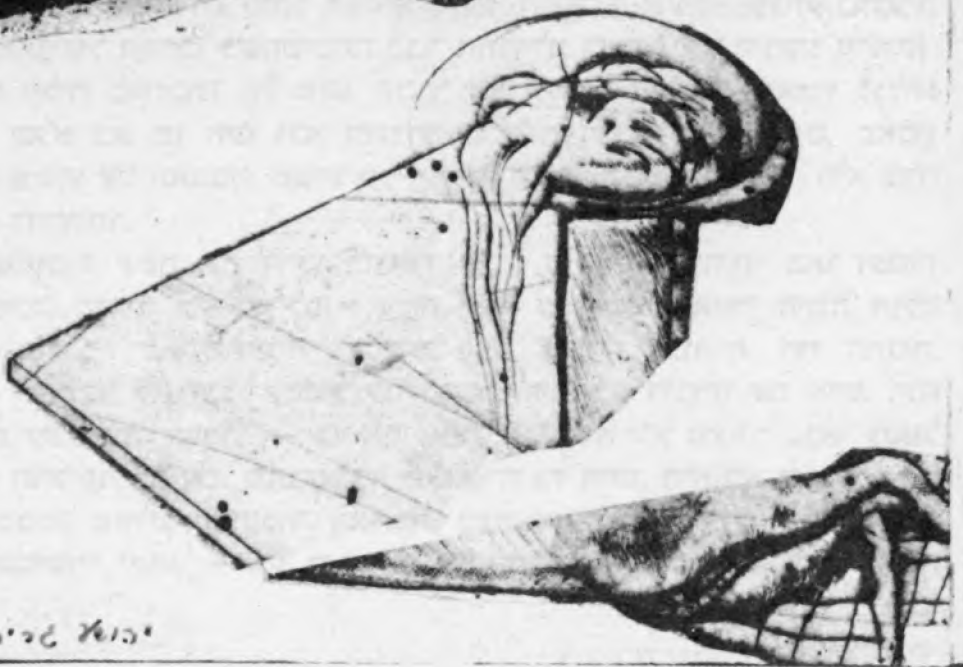
הוא מת בפברואר 1973 מהתקף-לב. דודתי טילפנה לקיבוץ שבו עשיתי של"ת וחכתה זמן רב, בתא הטלפון הציבורי, עד שמצאו אותי. "אתה יודע", היא אמרה, "הוא מת. הייתי רוצה שתבוא, אם אתה יכול", והיא

ניתקה את השיחה. מעדיסה שבלבנון נשמע קול המואזין. היתה סופה בלילה.

רק אנשים ספורים באו ללוויה. היא נערכה ביום ראשון, והרחבה של בית-העלמין מלאה קרוביהם של מתי סוף-השבוע. מישהו הכריז ברמקול כי הגיע תורו של יהושע וייגרטן. החזן החזיק מיטריה בידיו והיא הפריעה לו, כשפישפש בניירותיו עד שמצא את הפתק ובו שמו של יהושע ושם אביו. העמסנו את המת על עגלה בעלת שלושה גלגלים, ועובד של בית-העלמין גרר אותה אחריו. דודתי הלכה בראש התהלוכה, זקופה, איטית, מבודדת, איכשהו, מיתר המלווים. הקבר כבר היה כרוי, ואיש תימני עלה מתוכו כאשר החזן ביקש מן המלווים להשתתק. האיש התימני וזה שגרר אחריו את העגלה הורידו את המת אל הבור והסירו ממנו את הטלית. החזן שר, ואחר-כך אמר כי הוא, בשם חברה קדישא, יחד עם אשתו של המת ועם ידידיו, יתפללו למען עליו נשמתו. המלווים שפכו חול לתוך הקבר, ואני ידעתי שאיש לא יתפלל למען יהושע וייגרטן. בעיקר לא דודתי, שהיתה מדברת לפעמים על חסדיו האינסופיים של האל בנימה אשר העבירה בי חלחלה. מבטה נדד מתלולית החול על פני המצבות האחרות, הזרות, שאחר-הצוהריים הגשום שיווה להן איזה מראה מרגיע, איזה מראה שהמבט בהחלט יכול להינעץ בו ברגעים האחרונים של החיים. כאשר החזן הורה לנו באיזו דרך עלינו לשוב, כדי לא להיתקל בלוויות שהיו יוצאות מרחבת בית-העלמין, שאלה דודתי אם הכול הסתיים באמת. החזן החווה לעומתה איזו תנועה של חוסר אונים, והלגה קרמר, שלא יכלה להסתיר איזה חיוך מריר של שמחה לאיד, או חיוך של בוז לניסיון של נינה עם יהושע, ניסיון שפגע בזרימתה השחורה של האלמנות ולא הועיל במאומה, לחצה את ידה. ציפור צהובה, אולי דוכיפת, עפה מעל ראשינו כאשר עמדנו בפתח בית-הקברות, בין קרוביהם העצבניים של המתים אשר חיכו לתורם. עקבנו אחריה, דודתי ואני. היא חלפה על פני חלקת מצבות, נחה על איזה קבר, ואבדה אחר-כך מעל בתי-העיר.

"כשהייתי בפאריס", אמרה דודתי, "ראיתי את הקבר של בודלר. בית-קברות קטן, ליד בולוואר סאן-ז'אק. ירדתי בדנפר-רושרו, ואחרי שביקרתי בבית-הקברות אכלתי באיזה ביסטרו, ממש ליד השער. אבל לא היו ציפורים".

נסעתי לביתה. ישבתי אצלה עד הערב. יכולתי לראות איך הבדידות — של המיבצר, של הלילות עם הסגן אחרי שהכמיהה נעלמה, של ימי האלמנות המדומה, הבדידות של תמונות-המשפחה המאובקות שהיו עדות לימיה האחרונים של סבתי, הבדידות שנוכחותו של יהושע הצליחה לדכא אותה במקצת, למרות שמעולם לא דיבר איתה על אהבה — חוזרת אל

• 1912 20.011

דודתי, לוחכת את רגליה, מהססת, נרתעת מעט, כדי לחזור בהתקפה הרבה יותר נוראה.

"אינני מצליחה להיזכר בשמו של בית-הקברות ההוא בפאריס, ליד דנפר-רושרו, לא רחוק מבולוואר ראספיי", אמרה דודתי, ואני חשבתי שכבר אין לי מה לעשות אצלה. היכולת לתמרן בזמן לפי הצרכים, היכולת להיגרר לעבר מה שהיה, כדי שלא יהיה צורך לשהות בתוך מה שיש, בתוך מה שהוא עגום, בתוך מה שהוא מוות, היכולת הזאת — המתנה הבלתי-צפויה של לילות-הקריאה הארוכים — ביטלה את הצורך בנוכחותי. נפרדתי מדודתי והלכתי קצת לאורך שפת הים. פעם, כשלמדתי בבית-הספר התיכון, ישבתי עם כמה חברים מהכיתה על החוף. היה חם. אף אוניה אחת לא עגנה בנמל. לא דיברנו. ילד העיף טיארה. אחר-כך הלכנו לאורך החוף, בתוך מי-האפסיים, עד חורבות העיר העתיקה. יכולתי לראות: שישה נערים אובדים באידי-החום, ברחש הגלים, בקוצים, בציפיה, בתקווה שמשהו טוב יבוא פעם.

בדרך חשבתי על דודתי נינה. היא ניסתה לקרוא — שיר על המוות או שיר על החיים, יום אחד יבוא המוות ועיניו תהיינה עיניך וידיו תהיינה ידיך; או: מאיין אקח, כשחורף יבוא, את הפרחים. מאיין אקח את זריחת השמש. את צל האדמה — אבל היא לא הצליחה להתרכז, והניחה את הספר. היא הצטערה, היא ישבה בחדר שהלך וחסך, והצטערה. היא לא הצטערה על עצמה. היא לא הצטערה על דברים שיכלה לעשות למען יהושע וייגרטון, ולא עשתה אותם מתוך אדישות, מתוך עייפות, מתוך ציפיה למשהו שצריך היה לבוא מן הים. היא לא הצטערה על אימה, שוודאי היתה מתנגדת גם לניסיון עם וייגרטון. היא לא הצטערה על הברידות. היא הצטערה על המאמץ שעשו עיניה ברגעים האחרונים של הערב, כשהשיכחה כבר התחילה לעלות על יהושע וייגרטון, כשהיה עליה להתכונן אל מסע שכבר לא יתעכב זמן רב, מאמץ לגלות משהו שלא בא מן הים ולא התבהר בלילות-הקריאה הארוכים, מאמץ לגלות משהו על האהבה, משהו על החיים, משהו שנחנק במבצר, ולא עלה בידיה להחיותו.

האוטובוס עשה את דרכו בוואדי ערה. פניה של דודתי באו ועמדו מול עיניי, דומים כל-כך לפני אימה, כפי שנראתה כאשר היתה חולה מאוד, כשכבר לא התעניינה בשום דבר, כשחיי בנותיה, חיי חתניה, החיים — כבר לא יכלו להגיע עד נפשה. היא לא דיברה עם איש, ועם האחות שנאלצה לשכור — כי אף אחת מבנותיה לא מצאה פנאי לטפל בה — החליפה פתקים. גם היא לא הצטערה על חייה. היא לא הצטערה על כך שמבטה מפליג בעיקבות האהבה, בעיקבות החיים. אולי היא חיכתה לכך שמישהו יבוא — מן הים, מן ההרים — ויסביר: מה היה בכפר,

מה היה בעיר, מה היה לבעלה, מה היה לבנותיה, מה היה למלך, מה היה לעצי הלימון. אבל ייתכן שהיא לא חיכתה לשום דבר. הרבה יותר סביר להניח שמבטה קפא באיזה רגע מואר, קיצי, רחוק, לבד או עם בעלה, לבד או עם בנותיה, רגע שבו היה ברור לה שהיא נוגעת באהבה, שהיא נוגעת בחיים. ומה שבא אחר-כך כבר לא היה חשוב.

הייתי מבקר אצלה מדי פעם. מבעד לחלון אפשר היה לראות איך מתות השושנים, שאיש לא טיפל בהן, ובבית אפשר היה להרגיש בנוכחותו של המוות. אנה נפטרה. תמונות-משפחה אחדות, שהובאו מן המבצר, גוועו בשקט בתוך האבק, ועיניהם הקשוחות של דיפלומאטים ואנשי-צבא אלמונים הביעו איזו תחושה של עלבון. בלילות ישנתי על שולחן-האוכל הענקי שהיה בדירתנו, מפני שלא היה מקום להכניס בה מיטה נוספת, אחרי שאחותי גדלה והערישה כבר לא התאימה לי. רגלי-השולחן היו מגלפות בדמות נמרים ועליו הנחנו את תמונותיה של אימי, בין פרחים ולימונים, כאשר התעוררה תקווה קצרה שהיא תשוב מבית-החולים. הווילון לא הצליח להסתיר לחלוטין את האור שבא מפנס-הרחוב אשר עמד ליד החלון, והייתי נרדם עם קולות העיר הלילית, עם אימתם ועם קסמם, אימה וקסם שהיו מצליחים להגיע עד החלומות ולהעיר, יחד איתם, איזו ערגה אל רחובות הלילה, אל מסעות, אל אהבה, אל חיים, אל רחובות הערים הגדולות שעכשיו אני הולך בהם והם ריקים; אבל אני מוסיף ללכת, כי ההבטחות שניתנו בימי ילדותנו מוכרחות להתגשם. האוטובוס עשה את דרכו בוואדי ערה. יכולתי לראות את דודתי. היא הסתכלה במכשיר הטלפון; אבל היא כבר לא רצתה לדבר עם איש. היא הסתכלה במקלט הטלוויזיה; אבל היא כבר לא רצתה לראות איש. ופניה היו שקטים. פניה היו פני אימה.